

Похорон

Іван Франко

Легенда про великого грішника, що навертаєть ся на праведний шлях візиею свого власного похорону, стрічаєть ся часто в житиях святих, та пришилила ся в Іспанії до оповідань про грішне жите Дон Жуана де Теноріо. Може закинуть мені, що я позбавив сю легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто світський ґрунт, — але й се в значній мірі зроблено вже в оповіданю про Дон Жуана. На сій старій основі я спробував виткати нові взірці. Наш час великих класових і національних антагонізмів має значно відмінне понятє про великого грішника, ніж час Филипа II. і Торквемади. В тім однім пунктї я дозволив собі троха змодернізувати стару легенду, лишаючи зрештою її основу незмінену з усіми її аллегориями і символами. Може стріне мене закид, що все тут занадто темне і немотізоване. Щож, такий закид буде по троха і оправданий, та я думаю, що вглубивши ся троха і прочитавши поему другий раз, кождий побачить, що вона не так то дуже й темна. З рештою кому нелюбо, нехай і не читає.

I.

Велика заля світлом вся залита.
Горять лампи й ряснії жірандолї,
І повільні іскор наче стежка бита

У зеркалах великих ллєть ся долї.
Там на ґалерії музика грає,
Гримить, то плаче, мов дитина в полі.

По серед залі стіл довжезний сяє
Від срібла, скла й точеного кришталю,
І довгий ряд букетів розділяє

Мов скиба зі смарагдів і коралю
В подовж його сніжисто-біле поле.
Вельможне панство заповнило залю:

Блиск туалет аж сліпить око кволе;
Горять алмази, чути шелест шовку,
А блиск очей красунь аж серце коле.

Мов п'яний зір блукає: тут головку

Чудову схопить, там лице марсове,
Там сніжно-білу шийку. Без умовку

Розмова ллєть ся, клекотить чудове
Гудїне, де сотки шумних привитань,
Солодкі шепти, срібний сьміх, перлове

Признанє, град уриваних запитань
Мішаєть ся, витворює вражіне
Живої маси, де з турбот і скитань

Втишаєть ся душа, щєза сумлїне,
Все одиничне тає, пропадає,
Жиє лиш тлум, гуртове сотворіне.

Ось панство звільна при столї сїдає.
Довжезний ряд — по черзї, чорні фраки
Й цвїтисті строї. Тихо доглядає

Порядку служба; думав би, що таки
Сам з себе кождий там сїв, де належить
За честь, літа й службовії відзнаки.

Почав ся бенкет. Шумно! Не бентежить
Нїкого з тих шести соток ізбранних
Нїяке горе, шляху їх не стежить

Нїякий ворог, в ясных блисках ранних,
У пурпуровім сьйві перед ними
Весь сьвіт. Нема убогих, безталанних!

Так дзвінко ті сьміють ся херувими
У модних сукнях! Щиро так жартують
Пани створіня! Мов солодкі рими

Складають ся в гармонїю, римують
Розмови й брязкіт срібної посуди
І колїр вин, що в келїхах шумують.

Свобода тут підносить кожді груди,
І радістю палають кожді очи,

І гордощами, що минули труди,

Що день настав після страшної ночі!

Здобута величезная перемога,

Не зможе вже піднятися і не схоче

Грізна рука розбитого сусіда.

II.

І я сидів на бенкеті між ними,

Та не було в моєму серці тону

Веселости й свободи ні краплини.

Мов Юда той серед синедріону,

Котрому він Христа продав на муки,

Так я сидів на бенкеті отьому.

І я всьміхаючись стискав ті руки

Що-йно з крові братів моїх обмиті,

І ссали груди мою їдкі гадюки.

Блискучі дами, радощами ситі,

Гляділи то цікаво, то згирдливо

На мене й усьміхи душили скриті.

А я, хоч серце рвало ся, лїниво,

Спокійно поводив по них очима

І усьміхавсь — щасливо чи сонливо.

Музика грає.. В моїм мізку блима

Якийсь там огник, спомин незабутий,

І враз він різко заскрипів дверима,

І рій якийсь вірвавсь кровавий, лютий,

І крик підняв ся, плач і зубний скрегіт:

"Ти зрадник! зрадник! Зрадив люд закутий."

Музика грає, мов чортівський регіт,

Мені-ж мороз подрав по за спиною,

І тілом затрусив смертельний дрегит.

Ох, та музика! По що там за мною
Вона реве і душу всю термосить,
Мов вітер пустку з ветхою стіною ?

Чого та скрипка плаче і голосить,
Мов сто мамів ридає за синами?
Чого той бас реве і пімсти просить ?

По що мені такими голосами
Пригадувати те, чого й без того
До гробової не забуду ями?

Я-ж тямлю: Позавчора ще нас много
Грізною армією йшло до бою,
А кождий повен був огню сьвятого.

Я-ж тямлю: За права людей, за волю
Ми піднялись на кривдників відвічних,
Своєю кровю всім купити долю.

Вже много військ їх ми розбили стрічних,
З землею много їх твердинь зрівнали,
І славою діл своїх героїчних

Ми решту як зайців все далі гнали.
Ті, що тепер так бучно бенкетують,
Як цупко ще позавчора втікали!

Тепер вдають хоробрих і жартують,
Та певно ще їм дроз по нервах ходить,
Аж на побитих страх свій відкатують!

О, страх найгіршую жорстокість родить!
Я тямлю, як ми їх зігнали в купу,
Як рибу в сак. Ось-ось перегородить

Наш відділ їм утеку в нічку глупу!
Ось наш залізний перстїнь їх обхопить
І впре в долину, мов пшоно у ступу,

І всю їх міць в їх власній крові втопить.

Вже все було на той удар готове,
Вже руки ждали за мечі ухопить,

Завзяте тліли тисячоголове,
І зуби сціплені знаку чекали,
І в грудях спертий дух, уста без мови...

Вони-ж мов вівці ті в кошарі спали;
Безрадість і зневіра в власні сили
Їм обережність навіть відібрали.

Один лише не спав, один в тій хвили
Про всіх їх думав — князь онтой, з лицем
Блідим мов труп, онтой дідусь похилий!

Він за старця перебраний тихцем
Прийшов до мене і почав шептати...
Прикинувся моїм ангелом, вітцем!

Він, Сатана, аж плакав, щоб налляти
Мені крізь вухо в саму душу трути,
Щоб свій язик гадючий підіпхати

Мені під серце! Змию, змию лютий!
Ти побідив ! В душі моїй дупло
Знайшов і вліз. Я зрадив люд закутий!

Я зрадив местників і вибрав зло.
Братів покинув, видав на різницю!...
Ще день минув, а сонце як зайшло,

То нашу славу вклало у гробницю !
Герої наші мов снопи купками
В крові лежали; мов коса пшеницю.

Стяла їх смерть зрадливими руками.
Ніхто не втік. Коли їм стало звісне
Моє відступство, йшли на смерть без тям.

Музико, цить! Бо в мене серце трісне!

III.

Музика стихла. Зо стола посуду
Зняли, вина в чарки поналивали,
Втишив ся гомін зібраного люду.

Всі наперед порядок тостів знали
І знали: перший князь промовить має,—
С цікавістю його промови ждали.

Він встав і так з усьмішкою мовляє :

"Господу дякувать,
Панство моє,
Що нам підскакувать
Нинька дає.

"Що ще нам дихати
Нинька велїв,
Не в траву пчихати,
Слухать чмелїв.

"Але-ж бо круто вже
З нами було!
Бачить ся, люто все
Пекло гуло!

"Бачить ся, уші вже
Чорт наострив,
На наші душі вже
Міх свій розкрив.

"Стерпла нам шкура вже,
Кіс слїпив блиск,
Хлопського шнура вже
Чули ми стиск.

"В костях зненацька щось
Мерзло й пекло,
Мов там богацько ось
Цїпів пройшло.

"Доси розмислити
Я не зумів,
Як се ми виштрикли
Чорту з зубів ?

"Чи обчисливши ся
Сам зміркував,
Що поспішивши ся
Страту би мав?

""В пеклі, в огні? О ні,
Розхід оден!
З них на землі мені
Ліпший хосен!

""Хай ще побавлять ся
Як чия хіть!
Час прийде, ставлять ся
Всі в мою сїть."

"Що, не льогічно-б він
Се міркував ?
В льогіці вічно він
Сильний бував.

"Фрази загальної
Він не признає,
З стежки реальної
Збить ся не дасть.

"Всякі прінципи
Приймає на сьміх:
Хай там дуріпи
Тримають ся їх!

"Всі ідеали —
Брехня і бридня.
Словом, панове, він
Наша рідня.

"Майстер в політиці,

В штуці житя.
Всі наші світочі —
Його дитя.

"Він наш учитель є
З давніх давен,
Він наш спаситель є,
Він джентельмен.

"Честь йому перед всім, —
Се свіжий спорт.
В гору чарки знесім:
Хай жиє чорт!"

Музики грім. Панове якось мляво
Всміхають ся, мабуть їм се не в смак,
Лиш дехто рже: "Г-ге, браво, князю, браво!"

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім знов піднявшись, мовив так:

"Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Три струни є на моім інструменті, —
Сю я мабуть за різко наточив.

"Стрібуймо другу! Я скінчу в моменті."

IV.

"Панство даруєте,
Що я наплів!
Більше не вчуєте
Безбожних слів.

"Геть, мано! Спадь від нас!
Є ще в нас честь.
Араге, Satanas!
Бий тебе хрест!

"Ми не соколики,

Дявольський рід,
Ми є католики
Вірні як дріт.

"Ми не єретики,
Не атеїсти,
Нам для естетики
В пекло не лізти.

"Хоч часом свічечку
Чорту ткнемо́,
Богу-ж що нічечку
По дві жжемó.

"Справи тілесні
Дідьчі в нас всі,
Але небесні
Іскри в душі.

"Тіло наплутає
Тут на землі,
Хай же спокутує
Там у смолі.

"Але щоб душу Бог
Нашу прогнав
В темний, пекельний льох,
В затхлий канал,

"Щоб між розбійників,
Підлих Жидюг,
Між свиногінників,
Хлопів, злодюг,

Між бидло те брудне
Щоб там у ад
Йшов за пусте-дурне,
Арістократ, —

"Щоб та блискучая,
Ніжна душа,

Квітка пахучая
Йшла до коша, —

"Щоб сей найкращий твір,
Божий напій
Пхать до пекельних дїр
Чорту на гній, —

"Нї, щось таке дзвонить
Се просто сьміх!
Щоб се міг Бог чинить, —
Думати гріх.

"Бог, найчільнійший той
Арістократ,
Він би юрбі гидкій
Мав бути брат ?

"Нас би він мав судить
Задля голоти?
Нї! Можуть се твердить
Лиш ідіоти.

"Я, мої панство, сю
Віру кохаю:
Нас він готує для
Роскошів раю

"Щоб перейшовши сю
Земную школу,
Вміли з ним бавить ся
Вічно посполу.

"Він то тепер, коли
Тисли нас хлопи,
Спас нас чудесно, мов
Ноя з потопи.

"А що нас шарпати
Сьміли ті хами,
Поле великеє

Вкрив їх кістками.

"Щоб знали кпи дурні:

Хлоп — то худоба,
А тільки ми одні —
Божа подоба.

"Щоб знали: хлоп — то гній

У огорожі,
Тільки пани є в ній
Пишнії рожі.

"Бог тільки нам отець,

А їм вітчим;
Нам тільки добрим є,
А їм грізним.

"Щоб нам розрадувать

Хвильку бутя,
Сотням їх знівечить
Ціле житя.

"Щоб на годину нам

Гумор направить,
Сто їх на цілий вік
Радости збавить.

"А щоб знав люд той, як

Чтити нас мусить,
За один волос наш
Сто їх роздусить.

"Всюди і все така

Божая міра!
Се моя етика,
Се моя віра!

"Те, що нам стало ся

Вчора й сьогодні, —
Доказ найкращий нам,
Чого ми годні.

"Доказ найкращий нам,
Хто за нас дбав,
Хто нас тим ящірам
Зжерт не дав!

"Хто своїх вибранців
Вірно беріг,
Щоб їх сей дикий тлум
Стлумить не міг.

"Щоб не втопила нас
Темная дич,
Сьвіт не зопхнула
У варварства ніч.

"Щоб під їх плахтищем
Цьвіт наш не всох...
Наш Бог є шляхтичем!
Vivat наш Бог!"

Музики грім. Панове якось мляво
Всьміхають ся, мабуть їм се не в смак,
Лиш дехто рже: "Г-ге, браво, князю, браво!"

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім знов піднявшись, мовив так:

"Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Чи знов я переборщив в сакраменті?
Га, годі! Так мій дух мене навчив.

"Ще пару слів лише. Скінчу в моменті."

V.

"Панство любе, жарт на бік!
Говорім про річ практично.
На остатній наш успіх
Я дивлюсь досить критично.

"Чи там Бог, чи чорт нас спас,
Се вже як собі хто віда;
Ще одна така побіда,
І могло би бути по нас.

"Хоч то звісно, що наш рід
Зріс не з солі і не з ролі,
Але нині иньший сьвіт,
А як бють, то "bardzo boli".

"А в тім — як чий смак! До ката!
Може й доси є такі,
Що по над вино й дівчата
Люблять рани й синяки.

"Я — в покорі признаю ся —
Не числю себе до них,
Без тих боїв, війн страшних
І без слави обійду ся.

"Я не буду величать
Тих, що на вчорашні бої
Йшли відважно, так сказать,
Як правдивії герої."

(На лиці князевім тут
Іронічний усміх мигнув,
І він зараз в иньший кут
В своїй мові лука вигнув).

"Я, панове, дипломат,
Що по бою лічить страти,
Лічить зиски, щоб завдати
Ворогови крайній мат.

"Те, що ми здобули в бою,
Се побіди перша часть;
Тільки праця головою
Перемогу всю нам дасть.

"Трупи... кров... ну, слава — все

Виглядає сіро, буро.
Що за плід се принесе?
Нумо думать pro futuro!

"Хто нам вкаже ясний шлях,
Як держать в руках здобуте
І приборкать племя люте
Не бючись з ним по полях,

"Без пожежі, крові, сварів,
А спокійно й певно, той
Варт найвисших лаврів, дарів,
Той найбільший з нас герой."

Музики грім. І оплески і брава...
Та князь на них уваги не звертав, —
Він знав, що варта в тій громаді слава.

По хвилі граф помалу з місця встав,
О склянку брязнув і князю вклонив ся,
Від него дозвіл річ держать дістав.

Гладкий, здоровий, він відсторонив ся,
Щоб рушитись вільно, наче слон,
Що серед сойму звірів опинив ся.

Почав. Різкий, твердий його був тон.

VI.

"Що тут довго міркувати?
Чи міркує той, хто мусить
З диким звірем воювати?
Бє і дусить.

"Дав нам Бог минути смерті,
Непокірних дав побити, —
А що з рештою робити ?
Тільки дерти.

"Всякий спосіб тут придалий:

Сила слова і жандарма,
Щоби тлум отой зухвалий
Гнути в ярма.

"Перша річ, щоб був він голий!
З бруду, голоду, хробацтва
Щоб не вибив ся ніколи,
І з жебрацтва.

"Друга річ, щоб був він темний,
Знав, що думать — сьмішно й підло,
Що він раб, хробак той земний,
Панське бидло.

"Третя річ, щоб був безличний,
Дав собі плювати в морду,
Знав, що всі для него мають
Лиш погорду.

"Хлопську як зігнеш натуру?
Гладь смирнійших і біднійших,
Щоб з богатших і бутнійших
Дерти шкуру.

"А тим псюкам, недоукам,
Що хтять люд підняти к собі,
Куку в руку, або буком
Бух по лобі!

"А ті школи, відки вийшла
Лютих псів на нас когорта,
Всіх докторів, професорів —
Геть до чорта!

"Ті газети, що до бунту
Піднимали люд той клятий —
Видусити, зруйнувати
Всі до шпунту.

"Ті спілки, крами і каси,
Зсипи, читальні громадські, —

Все те — зборища лайдацькі,
Без прикраси.

"Виняти їх з під закона!
Лиш один для них — до ката!
Дать параграф: заборона,
Конфіскація!"

"Або згинем по жебрацьки
Або сильними руками
Вибем дух з них гайдамацький
Канчуками.

"Жадних прав! Ні навіть шепту
Про якісь нові ери!
А на бунт одну рецепту:
Манліхери.

"Хлоп до праці, не до ради,
До податків, не до складок,
До грабелів, а не до шпаци —
Се — порядок.

"Його річ — покора й жертва,
Як лиш бульбу, хліб і борщ ма;
Його сьвятощі, то церква,
Двір і коршма.

"Се наш ґрунт. Покруть дракони
Нас, коли зійдемо звідси
Лиш держімо ті закони
Твердо! Діх!"

Музики грім. Панове плещуть браво,
До графа тиснуть ся і ґратують,
З усіх боків стискають руки жваво.

Лиш дами троха кривлять ся, вахлюють
Горячі лиця. Чути десь: "Fé donc!
"Брутально! Нас вони компромітують!"

"Які принципи! Що за грубий тон!"
В тій хвилі князь потис за срібний дзвоник,
Се знак тиші. І з місця встав барон,

Щоб говорить. Він скочив наче коник
І випрямив свою дрібну фігурку
(Його здрібніло й кликали бароник).

Меткий, верткий, мов ляльочка на шнурку,
Він славив ся між панством лібералом —
(Не даром дід його носив ярмурку!).

Він говорив, мов кінь, що гонить чвалом,
І фирка, рже, біжить, копитом гряде;
Тут патосом сипнув, там комуналом,

Вертівсь як вуж, коли на хвіст хто стане.

VII.

"То вже Монтескле сказав, панство моє,
Що кождий народ в таких правах жиє,
Які заслужив собі мати.
І се також певне, що висловив Міль,
Що тільки висока, величная ціль
Упавшого може підняти.

"Ми ниньки в упадку подвійно тяжкім;
Ніхто нас не любить, не маєм на кім
Оперти ся в хвилі негоди.
Своєї держави не маєм давно,
Лишилось нам предків надбанє одно:
Здобутиї ними народи.

"Лишились безсмертнії унії ті,
Непорвані звязки і шлюби съвяті,
Заключені скрізь добровільне,
Та сума симпатий покровних племен,
Що нам запевняла від давніх давен
Панованє в них неподільне.

"Підношу се з натиском, панство моє:
Се плуга, не шаблі панованє є,
Культурности а не розбою;
Ми не для забору у край сей ішли,
А в жертву себе ми йому принесли,
Його захищали собою.

"Ми сьвітло прогресу у варварства тьмі.
Що гнув ся народ сей у панськім ярмі—
Потрібно було й натурально:
Ми висші ідеї плекали в той час,
Він праці, порядку навчив ся від нас,
Втягнув ся, підніс ся морально.

"Отсе, моє панство, є наш заповіт,
Котрим живемо ми вже тисячу літ,
Його нам забути не вільно!
Що хлоп збунтував ся, се сумно,— та нам
Не мстить ся, а дбать, щоб він каяв ся сам,
Піддав ся нам знов добровільно.

"Що всіх непокірних ми витяли в пень,
Се добре, та є се пів діла лишень, —
А друге почнімо в сій хвили.
Зробім, щоб пізнали безглуздий свій гнів,
В нас бачили своїх природних панів,
Щоб нас шанували й любили.

"Канчук, конфіската, відбиранє прав,
Гнет, здирство, усе те, що раяв пан граф,
Тепер се є анахронізми;
Хосен з них непевний, а певний скандал.
Що скаже Європа? Перед трибунал
Історії станем якіж ми?

"Се, панство кохане, не фрази пусті:
Усе для нас мусять лишить ся сьвяті
Традиції нашого роду.
Як згодять ся буки, жандарми, раби
І той наш величній девіз боротьби
"За нашу і вашу свободу"?

"Тепер органічної праці пора!
Хай згине шляхетська натура стара,
Шляхетське недбальство й неробство!
Політика наша така має бути,
Щоб землю і серце народа здобуть,
Uobywatelić to chłopstwo.

"На економічному полі в сих днях,
У банках, щадницях, спілках, копальнях
Чекає нас праця подвійна;
У моїм умі вже малюєть ся враз,
Широка, богата, спасенна для нас
Політика інвестиційна.

"Кінчу. О коби було слово мое
Мов дзвін, що заснути в ночі не дає
І геть градові жене хмари!
Щоб страх розігнало ще сьвіжий отсей
І пристрасти більма зняло нам з очей,
Прогнало минувшини мари!

Вжеж певно, що скаже громада, те й я
Робити-му, хоч би розвага моя
В тім бачила злочин і згубу, —
Тож я піднимаю свій голос отсе :
Вважайте, панове, на все, а над все
На нашу батьківщину люблю!"

Музики грім. Лиш дехто кине бравом.
Панове кривлять ся. В громадї тій
Не в тонї якось бути лібералом.
Барон своє сказавши сїв як стій.
Він змучив ся, зопрів, розчервонїв ся,
Мов би пробіг через різковий стрій.

Князь задзвонив і шум успокоїв ся,
І промовлять підняв ся генерал,
Що в бою чести й сорому наїв ся.

Старий рубака. Боевий сигнал
Для него був, мов для коня острога,

Але стратегії ні в зуб не знав.

У небезпеці знав лиш шаблю й Бога,
Страх смерти був зовсім йому чужим.
"Честь або смерть! Все простая дорога !"

Се був девіз його. Крутих стежин,
Побіди без найбільшого зусилля
Не знав, дипломатичних крутанин

Ненавидів. Бій був йому весілля,
Найвисша проба мужеських чеснот. —
Житє й людей цїнив він лиш відсіля.

Почав, вином прополоскавши рот.

VIII.

"Коли по битві коло Салямїни
Щасливі Греки почали шукати,
Хто з них найбільше заслуживсь Елладї,
Кому би першу надгороду дати,

"То по глибокій, мудрій застанові
Рішили: Кождий так боров ся сьміло,
Таким палав чутєм патріотичним,
Всю силу й душу клав у спільне діло,

"Що надгороди першої нікому
Народ признать не може й не бажає.
Бо надгороди тої справедливо
Сам себе кождий гідним уважає.

"От так і в нашім тім остатнім бою,
Коли вже ворог бив без застанови
Не в армію, не в вежі, анї в мури,
А в нашого істнованя основи,

"Коли здавалось, що на нас повстали
Не люде, але всі живла природи,
Земля, повітре і вода і скали,

Що вже остатній нам кінець приходить,—

"В тім бою кожний з нас стояв так твердо,
І сили й ум сплітав в одно огниво, —
Що надгороду дати комусь одному
Булоб несправедливо й неможливо.

"Най кожний сам собі таку признає,
Якої варт перед самим собою.
А другу надгороду тим признаймо,
Що головами полягли у бою.

На третю надгороду, панство любе,
Є тут аж два між нами кандидати:
Заслуги їх усім вам добре звісні,
Тож розсудіть, кому її признати.

"Один в момент найтяжшої зневіри,
Коли топір уже блищав над нами,
І бачилось, нема для нас ратунку,
З біди нас вивів хитрими словами.

"Не військовою штукаю, не жаром
Чутя на подвиг він підняв громаду,
А ворогови труту влив у душу,
Його спокусив на відступство й зраду.

"Се правда, ворог сьак чи так побитий,
Ми сьак чи так втекли від згуби й шкоди,—
Та я міркую, що гнила побіда
Хиба гнилої варта надгороди."

Між панством шум. Всі лиця простягли ся.
Князь кинув ся, мов голий у кропиві.
Та генерал немов того й не бачив,
І далі лив слова медоточиві.

"А другий кандидат — той що недавно
На нас провадив армію ворожу,
Топтав і бив і гнав нас без пощади,
І впер нас у залізну огорожу;

"Той сам, що нас притис на край загуби,
В остатній хвилі відмінив свій намір,
До нас пристав, нам видав сили й пляни
Противників і став для нас як шамір,

"Як камінь той чудовий, що від нього
Скляні й залізні прискають ся стіни,
Додав нам духа, насталив нам руки
І вивів нас із згуби і руїни.

"На трупах тих, що вчора звав братами,
Плебей здвигнув тріумф аристокрації;
Свою вину змазав він морем крові, —
Взір дивної, страшної абнегації.

"Не вхожу в наміри його — хай судить
Їх Бог! Його-ж страшне, велике діло
Придавлює мене своїм розміром, —
Йому признаймо надгороду сьміло!"

Грім оплесків. Гучні, скажені брава.
Всі встали. Генерал пугар подвійний
У руки взяв, до мене наближив ся
І так сказав — блідий, та супокійний:

"Ну, пане Мирон, ви є наш спаситель,
За те від нас вам слава і подяка.
Ще хвилечку заждіть, хай щире слово
Вам висловить старий, тупий рубака.

"Ви демократ, плебей і консеквентно
Робили те, що мусіли, мій друже.
Ви підняли на нас народ розжертий, —
Як ворога я поважав вас дуже.

"Як зрадили свою ви рідну справу,
Як перейшли до тих, що хоч приймають
Услугу вашу, але вам чужії,
І рівним вас ніколи не признають —

"Тоді для мене вмерли ви, мій пане,

Сплили мов гук нестрійного акорду,
Ми визискали вас, та нині маєм
Для вас лишень обриджене й погорду.

"Не вірте усьміхам і компліментам!
Для нас ви ворог, зрадник і простака.
Не ждїть, щоб я свою подав вам руку!
А се здоровлє ваше пю ось так!"

І о поміст пугар з усеї сили
Він кинув і пугар лиш бренькнув раз,
І прис на тисячі дрібних відломків,
Вино-ж, мов кров, оббризькало всіх нас.

Мертва тиша. Ніхто з присутних там
Такого, знать, не надїявсь фіналу.
Тривожне "ах!" почулось з поміж дам.

Забув ся й князь, музикам дать сигналу
Не зміг ся; клопітно панове в низ
Схиляли очи, боячись скандалу.

Лиш я стояв спокійний. Перун блис
І вдарив, — більш чого менї боять ся?
Безмірний холод мов кліщами стис

У мене серце... Зрадця! Зрадця! Зрадця!
Лунало десь — чи в мнї, чи то в округ?
Уста-ж безстыдно почали всьміхать ся.

В тій хвилї князь шепнув одному з слуг,
І сей підбіг до мене й нахилив ся.
"Чи хочуть пан промовить дещо в слух?"

Почувши се, князеви я вклонив ся.
Сей задзвонив. "Пан Мирон промовля."
Всім важко стало, вид у всіх змінив ся —

І скрізь тиша мертвая залягла.

IX.

І я почав: "Шановний генерале,
Позволь, щоб я тобі сказав два слова.
Твоя правиця — хай і так, залізна,
Та думка в тебе, вибачай — дубова.

"Ні премії від тебе ні догани
Я не жадав і о твій суд не стою, —
А те, що ти сказав ось тут, се доказ,
Як мало ще знайомий ти зо мною.

"Один мій вчинок своїм ліктем змірив
І говориш: "Зрадник! Всякий се розчовпа."
От так сліпий в слона обмацав ноги
І мовить: "Слон подібний є до стовпа."

"Та не в докір тобі се я говорю,
Ти висловив лиш те, що дума всякий;
Ти лиш щирійший; те, що всі скривають,
Ти виявив і варт за се подяки.

"Тож не тобі одному — як на тее
Пішло вже, що сказати правду мушу —
А всему сему збору, всему світу
Правдиво я свою відслоню душу."

(При тих словах душная атмосфера
Прояснилась, розтаяло студене
Пригнобленє, повеселіли лиця,
Цікаво позвертали ся до мене).

"Я є плебей, — сказав наш генерал, —
Що вів і зрадив хлопськеє повстанє,
І на плебейських костях допоміг
Здвигнуть аристократів пануванє.

"Чи справді так? І чим же я плебей?
Тим, що родивсь у низькій, хлопській хаті?
Немов і князь не міг родить ся там?
Не родять ся плебеї і в палаті?

"Чи є плебейське що в моїм лиці,

В моїх чутях і помислах і мові?
Ні, з роду я плебейства ворог, рад
Його знівечить у самій основі.

"Від перших літ, коли в мні тямка встала,
З плебейством я воюю без упину.
І я плебей ? Ні, я аристократ!
Таким родився і таким загину.

"Я з тої раси, що карку не гне,
Глядить життю і смерті в очі сьміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою діло.

"Я з тих, що люд ведуть, мов стовп огнистий,
Що вів Жидів з неволі фараона;
З тих, що їм дана власть і ціль висока,—
Житє чи смерть, все є для них корона.

(На лицях моїх слухачів заблисне
Де-де легенький усміх іронічний;
Мене мов прутом він по серці цьвіга,
Та я спокій ще вдержую стоїчний).

"Се правда, я сей хлопський бунт підняв,
Щоб люд сей вирвать з вашої неволі,
Щоб збуркати його з важкого сну,
Зробити паном на своєму полі.

"Я гнав його немов лїнивий скот,
В огонь і в січу, в труди й небезпеки,
Щоб знівечить плебейські всі інстинкти,
Щоб гартувались лицарі-запеки.

"І близька вже була моя перемога,
Та я пізнав, що се перемога мас,
Брутальних сил, плебейства і нетями,
А так не хотів я перемогти вас.

"О, я пізнав, що так вас перемігши
Своїї місії я не сповню,

Що ворога я посаджу на троні,
Під власний дім підкину я вогню.

"Я бачив, як ті лицарі завзяті,
Що йшли в огонь, що бились як орли,
В душі своїй були і темні й підлі,
Такі-ж раби, як уперед були.

"Я бачив, що якоїсь іскри треба,
Щоб душі їх розжеврить, запалить,
Щоб вуголь їх в алмаз перетопив ся, —
З такими-б тільки міг я побідить.

"І я зламав той знаряд непридалий,
Спокусу дешевих побід відверг,
Бо краща від плебейської побіди
Для них була геройська смерть тепер.

(Всьміхались дами. Де в кого з панів
Явились знуджені, кваснії міни, —
Сказати-б то: "Бреши собі здоров!
Ей, грубшим вас кінцем заїду для відміни!)

"Народню справу мав я погубити,
А вашу владу скріпить від того дня?
Не вже-ж ви так сліпі, що власний розум
Вам не кричить на се: брехня! брехня!

"Чого не мав сей люд для повної побіди ?
Фізичних сил? О ні, він мав їх тьму.
Лиш ідеалу брак, високих змагань, віри,—
І се, панове, се я дав йому.

"Всі ті, що згибли у остатній січи,
Ну, чим були-б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожили-б весь вік свій
Хиляючись, працюючи на вас.

"Тепер вони погубли як герої
І мученицький прийняли вінець.
Їх смерть — жите розбудить у народі.

Се початок борні, а не кінець.

"Тепер народ в них має жертви взір
І ненастанний до посв'ят підпал;
Їх смерть будучі роди переродить,
Вщепить безсмертну силу — ідеал.

"А ви — ну, що дала вам ся перемога?
Зміцнила вас? О, ні! Зміцнила ваші пута!
Для вас вона сим памятна одним,
Що зрадою і підлістю здобута.

"Для вас вона — пухкий, затрутий хліб.
Гнилі — ви гнити мете дальш від неї.
Я — вас скріплять? Я викопав вам гріб,
Бо я — аристократ, а ви — плебеї.

"О так, стискайте зуби й кулаки!
Я гордо се говорю вам, без ляку:
Ненавиджу вас всіх і бриджусь вами,
Ви перфумовані плебеї в фраку!

"Ви паразіти з водянистим мізком,
Ви неробучі, загрибуші руки,
Ви, у котрих з усіх прикмет звіврячих
Лишились тільки хитрощі гадюки!

Тут гамір, крик скажений заглушив
Мою промову. З місць усі зірвались
І против мене тлум цілий спішив.

Сї за склянки, ті за шаблі хапались,
Ревли: "Мовчать! Розсічемо! Проч з ним!"
Бліді дами за мужчин ховались.

Я не дрогнув між натовпом грізним.

Х.

В тій хвилі залунало: Бам! Бам! Бам!
Дванацять година! Чи година?

Бам! Бам! Бам! Бам! лунає тут і там.

Здаєть ся, в місті дзвонів половина
Реве. Бам! Бам! Все дужше, все міцніш!
Немов якась могутня хуртовина

Страшенні тони бють! Немов той спіж
Росте, а з ним росте і тонів сила,
А кожний душу прошиба, мов ніж.

Бам! Бам! Бам! Бам! Мабуть заголосила
Уся земля і з жаху вся тремтить
І вся вона — розрита могила.

А голос все міцніє, бє блакить...
Нї, се блакить є тим великим дзвоном,
А велитень по ньому бє що мить!...

Бам! Бам! Гримить погрозою, проклоном,
Розпукою. І косу смерть взяла,
Щоб все жите скосить одним розгоном.

І в залі стала враз юрба ціла,
Закаменїла. Почало мінить ся
Яркеє сьвітло. Зразу поплила

Пурпура, мов кровавая криниця;
Вона пожовкла, — в жовтім блиску тім
Вид трупів разом прийняли всі лиця.

Ось блиск посинїв, і страшений грім
Чи з неба? з пекла? все зглушив, основи
Землі затряс, і похитнув ся дім.

А сьвітла блиск зробивсь фіолетовий,
А там зелений. Всі пани й панї
Були мов тіни, мов екран ґазовий:

Крізь них було все видно на стїні.
Лиш князь сидїв, цинїчно усьміхав ся,
Очима знак якийсь давав менї.

І тих очей його я так злякав ся,
Що скочив мов опечений. Де я?
Чого я тут? В яку нору запхав ся?

На сьвіт! На сьвіт! Уся душа моя
Кричить: на сьвіт! Хай там землі основи
Валять ся! Хай пекельная змня

Роззявлює пащеку, хай окупи
Мене чекають — тільки відси пріч!
З поміж сих трупів, що не ждуть обнови!

І з залі вибіг я у ясну ніч.

XI.

Ясна ніч. Не чути грому. Не здригається земля.
Небо чисте, фіолетом місяць землю освітля.
Тихо скрізь, лиш дзвони стогнуть десь далеко, на полях;
Вулиця безлюдна, довга, мов набитий сріблом шлях
Простяглась кудись без краю просто-просто, мов стріла.
Ряд домів високих в тіни, другий ряд — одна, ціла,
Нерозривная фаланга сотнями скляних вікон
В низ поглипує трівожно: бач, надходить похорон.

З разу військо йде в дві лави, сумно висять хоругви,
Білі мундури кроваві і оружя всі в крові.
Йде музика полковая, труби, сурми блискотять,
Та не чути ані згука, хоч, здається, грать хочуть.
Далі коні ряд за рядом в такт копитами січуть,
Та ні ржання, ні коменди, ані стуку їх не чують.
Далі котяться гармати, чорний ще від диму спіж,
Та пливуть так тихо-тихо, тіни не плили-б тихійш.

А за ними знов піхота, знов кіннота наче дим,
Знов музика, генерали, офіцери, піп один;
А за ним чотири коні, чорні, темний мов туман,
Тягнуть тихо наче тіни величезний караван.
Він укритий хоругвами, та вінців на нім нема,
А на верха домовина, таємниця мов німа.
Величезна, чорна — тільки металеві окутя

Блискотять — остатні іскри знівченого життя.

Ані жінка, ані мати, ані діти, ані рід
Не ступа за караваном, не рида мерцєви в слід,
Але йде юрба велика, що й кінця їй не видать:
Ті волосє рвуть собі, сї мабуть хотять ридать,
Руки ломлять, бють ся в груди, виски п'єстями товчуть;
Але тихо! Нї риданя, ані шелесту не чуть.
Наче мла пливе лугами, мов ріка з глибоких плес;
Тільки дзвони все голосять, зорі глипають з небес.

І почув я жаль великий за мерцем таємним тим,
Що така народу сила тихо так іде за ним.
І почув я, що чимсь близький він менї, що к тим юрбам,
К похоронному походу прилучить ся мушу й сам.
І почув я, що на серці менї важко, тисне грудь,
Наче в сьому похоронї винуватий я чим будь.
"Хтож сей мрець?" — хтів я спитати, та бояв ся, що згрішу,
Що сповню великий злочин, перервавши сю тишу.

Але в серці те питанє все клубило ся, мов гадь:
"Хто-ж сей мрець, кого такїї маси вийшли провожать?
Хто ті люде, що, здаєть ся, сотні тисяч їх ідуть,
А нї гомону, нї стуку, ані шелесту не чуть?"
Дармо зиркаю в їх лиця: щось знайоме є у всіх,
Та якийсь серпанок білий заслоняє риси їх.
Де в кого отверті очі, та без блиску, мов скляні;
Та затулені у иньших, мов ідуть в глибокім сні.

Величезний хід той суне, суне тихо, наче мла;
Вулиця глуха, безлюдна, проста-проста, мов стріла.
Два ряди домів без прорви, наче гвардия німа,
І здаєть ся, ані краю, нї кінця їм десь нема.
"Хто сей мрець?" клубить ся в серці те питанє, наче гадь.
"Хто сей мрець?" — свого сусіди врешті зваживсь я спитать.
Не підводячи обличя, не розплющивши очей
Відповів сусід мій глухо: "Мирон, Мирон мрець отсей."

"Мирон! Мирон!" Що за Мирон? Все сказати би волів!
Але чом же серце в мене похолело від тих слів?
Чом уста мої поблідли і трясуть ся і мовчать,

Мов отсе на них прибито вже смертельну печать?
Я підводжу очі в гору: ось вже й вулиці кінець:
Величезна чорна брама, а на ній з огнів вінець;
Під вінцем огнистий напис блимає, немов ільща:
"Хто сюди вийде, надію най на віки попроща."

XII.

Хрести, хрести, хрести в вінках тернових,
Без написів, лиш огник, що горить
На кождім гробі — знак, що там, в дубових

Дошках, чиєсь горяче серце спить.
Хрести й огні довжезними рядами...
Аж на кінці, де на цілець ступить,

Зївають челюсти нової ями.
Тут зупинив ся караван. Весь люд
Розставив ся при гробі тім кругами.

І не було жалібних сьпівів тут.
Зняли із каравана домовину
І вже край гробу на землі кладуть.

Один із війська виступив на глину,
На горб, щоб добре всім його видать,
І рік, схиливши голову в долину:

"Позвольте, панове, річ держать?"
Немов від вітру колоски на полю,
Схилились чола. Він почав казати:

"Товариша у боротьбі за волю,
Войовник, що був проводир нам,
І сівача, що сїв кращу долю,

"Будівника, що клав величній храм
Будущини, ось тут ховаєм нині.
Як жив, що вдіяв — відомо всім вам.

"Вмер нагло днесь о північній годині."

А в тім з низу озвав ся різко піп :
"Вмер нагло, кажеш? По якій причині?

"Я самовбійці не покроплю гріб."
"Не самовбійця — мовив речник стиха. —
Він впав, як зжатий острим серпом сніп

"З рук зрадника, що й нам накоїв лиха.
І не кінжалом вбитий, не мечем,
А словом, що пихою злою диха."

Тут голосним всі вибухли плачем,
А речник з горба так сказав по хвили:
"Прощай нам, брате! Ти своїм плечем

"Нас захищав, коли злі бурі били,
Твій ум показував нам шлях у тьмі,
Твій приклад в праці додавав нам сили.

"Та поки лишимось отут самі,
Прийми від нас остатнє цілуванє,
Остатній цвіт в розста́вання зимі."

Знов розляглось великеє риданє.
В труні відбили віко гробарі
І почалось остатнєє прощанє.

До трупа тисли ся малі й старі,
Устами уст мерцевих доторкались
І кланялись потім землі сирій.

"Чи всі вже з братом нашим попрощались?"
Знов мовив речник. "Всі вже!" загуло.
"Не всі ще!" иньші голоси озвались.

"Одного при труні ще не було!
Онтам стоїть він за хрестом укритий.
В очах його блищить ще земне зло."

А я тремтів, немов несамовитий
При самій думці — цілувать мерця,

Хоч я не знав ще, хто се й ким убитий.

Та ось юрба мені гукнула вся:
"Виходь ! Виходь! Зближись до домовини!
І доводи прощанє до кінця!"

На крик той я з переляком дитини,
Без сили й волі власної, ледви
Ступаючи, ввійшов до середини.

В труну зирнув — і стяв ся лід в крові,
Тривога очі виперла із лоба,
Волосє дубом встало з голови.

В труні був я! Так, я, моя подоба,
Моє лице, мій вираз, все, зовсім...
І скаменіла вся моя утроба.

"Цілуй! Цілуй !" — реве народ мов грім.
Та я і кроку вже не міг зробити
І на коліна впав при гробі тім.

"Цілуй! Цілуй!" — реве народ сердитий.
"Піднять його! До трупа підвести!"
І коло трупа впав я мов убитий.

"Цілуй! Цілуй!" Не встиг я донести
Поблідлих уст до трупа, аж у нього
З очей і уст пустилась кров плисти.

"Убійця!" крикнув піп край боку мого.
"Убійця!" крикнув той, що річ держав.
"Убійця!" люд увесь ревнув до того.

"З ним суд у нас короткий, — проказав
Помалу речник, — з трупом враз в могилу,
Та так: на вбійці вбитий щоб лежав."

"В могилу з ним! Беріть його на силу! —
Реве народ, — валіть його, кладіть
Труну на него! Сипте глини, илу!"

Я був живий. Ще темний небозвід
До мене моргав зорями-очима,
Земля ще пахла й яблоневи́й цві́т.

Та я був труп. Надія вже не блима
В душі, завмерла воля до життя...
Кінець іде, ніщо його не стрима!

Простір і час і всякі почуття
Загасли. Темне щось лягло на мене...
Гуркоче глина... стихло... небу́тя

Мене пожерло озеро студене.

ЕПІЛЬОГ.

Другого дня знайшли мене на гробі
Приятелі. Я сильно простудивсь,
Бо лиш нічну сорочку мав на собі.

Пройшло три тижні, поки пробудивсь
З горячки й цілковитої нетями,
І ледво що від смерти відходивсь.

"Якими ти блукаєш манівцями?
Чого на кладовище ти заліз?
І хто в сорочці ходить вулицями?"

Приятелі питали. Що за біс?
Я з початку не тямив ні крихітки,
Хто, як, чого мене туди заніс ?

Аж як одужав я, вернули сьвідки
Тієї ночі — спомини ясні,
Пізнав я, як прийшов той страх і звідки.

В ту ніч в важкій задумі при вікні
Сидів я, серце мучила тривога,
Важкі питання сунулись мені:

"Чи вірна наша, чи хибна дорога?

Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи мов каліка та безнога

"Він в тім каліцтві жити-ме й усхне?
І чом відступників у нас так багато ?
І чом для них відступство не страшне?

"Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві — стид,
Але не стид у наймах у чужого?

"І чом один на рідній ниві вид:
Безладє, зависть і пиха пустая
І служба ворогу, що з нас же й кпить?"

І рій тих дум, неначе мла густая
Наляг на душу і розради ждав,
Та не являлась розрада тая.

А з неба повний місяць заглядав
На мене й усміхав ся білолиций,
Мене блискучим чаром обкидав.

"Ходи за мною, може в снів скарбниці
Знайдеш для себе дещо, синку мій!
Ходи, скупай ся в забутя криниці!

"І не дивуйсь, коли знайдеш у ній
Страхітя деякі та дивогляди, —
Моя є форма, зміст усе є твій."

Хтїв чи не хтїв, я мусїв сеї ради
Послухать — сильний був старого чар,—
І в сонне царство вплив я на огляди.

Що бачив там, се вам приношу в дар.
Не лайте, що не зміг ся на щось краще!
Щож діять! Всї ми ще в тім царстві мар,

Усї ми племя сонне і боляще
І маловірне, і покус таких

До нас підходять тисячі що дня ще.

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких,
Крім болю серця й сумніву й розпуки,
Усе в нїм байка, рої мрій палких.

Ті битви і побіди й люті муки
І кров і блиск, що тьмив у мене очи,
І речі ті і духи ті і дуки —

Усе те — чари місячної ночі.